

דו"ח החקלאות השנתי

מכון התורה והארץ

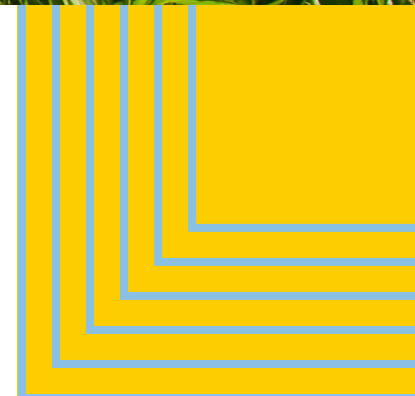

בראשית הדו"ח

דו"ח החקלאות השלישי של מכון התורה והארץ, יוצא על רקע המלחמה המתמשכת והקשיים איתם מתמודדת החקלאות. התמשכות המלחמה יצרה אתגרים רבים, נטישת עובדים זרים בתחילת המלחמה, חוסר יכולת לעבוד בשדות הסמוכים לגבולות, ועוד. יחד עם זאת, העצימה המלחמה את הבנת חשיבות החקלאות הישראלית, כשהמשיכה לספק תוצרת טרייה לציבור בישראל, תוך כדי מסירות והחזקת קרקעות המדינה. הדו"ח הנוכחי מציג מבט מעניין על הסיבות לקיפאון ולקשיים שחווה החקלאות ב-20 השנים האחרונות, שחלקם קשורים לשינויים שרחוקים מעיני הציבור.

בדומה לדוחות הקודמים, הדו"ח מנסה מחד לתת תמונה כללית ומאידך להתמקד בגידולים שבהם התרחשו מגמות משמעותיות חיוביות או שאינן. הנתונים מבוססים בעיקרם על נתוני משרד החקלאות והלמ"ס, עם כל ההערות לגבי רמת הדיוק, כפי שמובא על ידי גורמים אלו בדוחותיהם. היות שנתוני הלמ"ס מתייחסים לשנה הקודמת, מתייחס הדו"ח בעיקר לשנים 2022-2024 ובעיקר למגמות בעשרות השנים האחרונות.

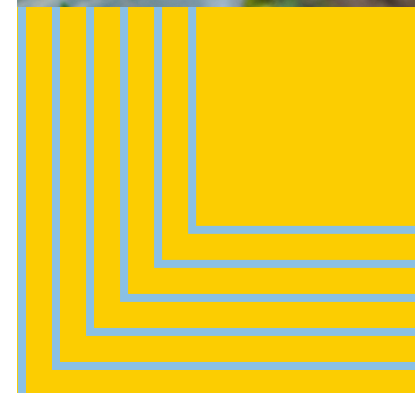
על אף האתגרים הרבים, החקלאות היוותה מאז קום המדינה מנוע מרכזי בפיתוח המדינה וההתיישבות. אף שכיום אחוז החקלאים קטן, חשיבות החקלאות ומשמעותה עבור כלל הציבור רבה מאוד. גם בתורה ובמקורות חז"ל תופסת החקלאות חלק מרכזי, בחיים בארץ ישראל, במצוות, וכחלק מתהליך הגאולה. אנו מאמינים כי בעז"ה ותוך הבנת חשיבותה והתאמתה לתנאים המיוחדים של ארץ ישראל, יימצאו הדרכים הנכונות לפתח את החקלאות גם מבחינה כלכלית, וללא התנגשות עם ערכים נוספים כדוגמת מזון נגיש לאוכלוסייה.

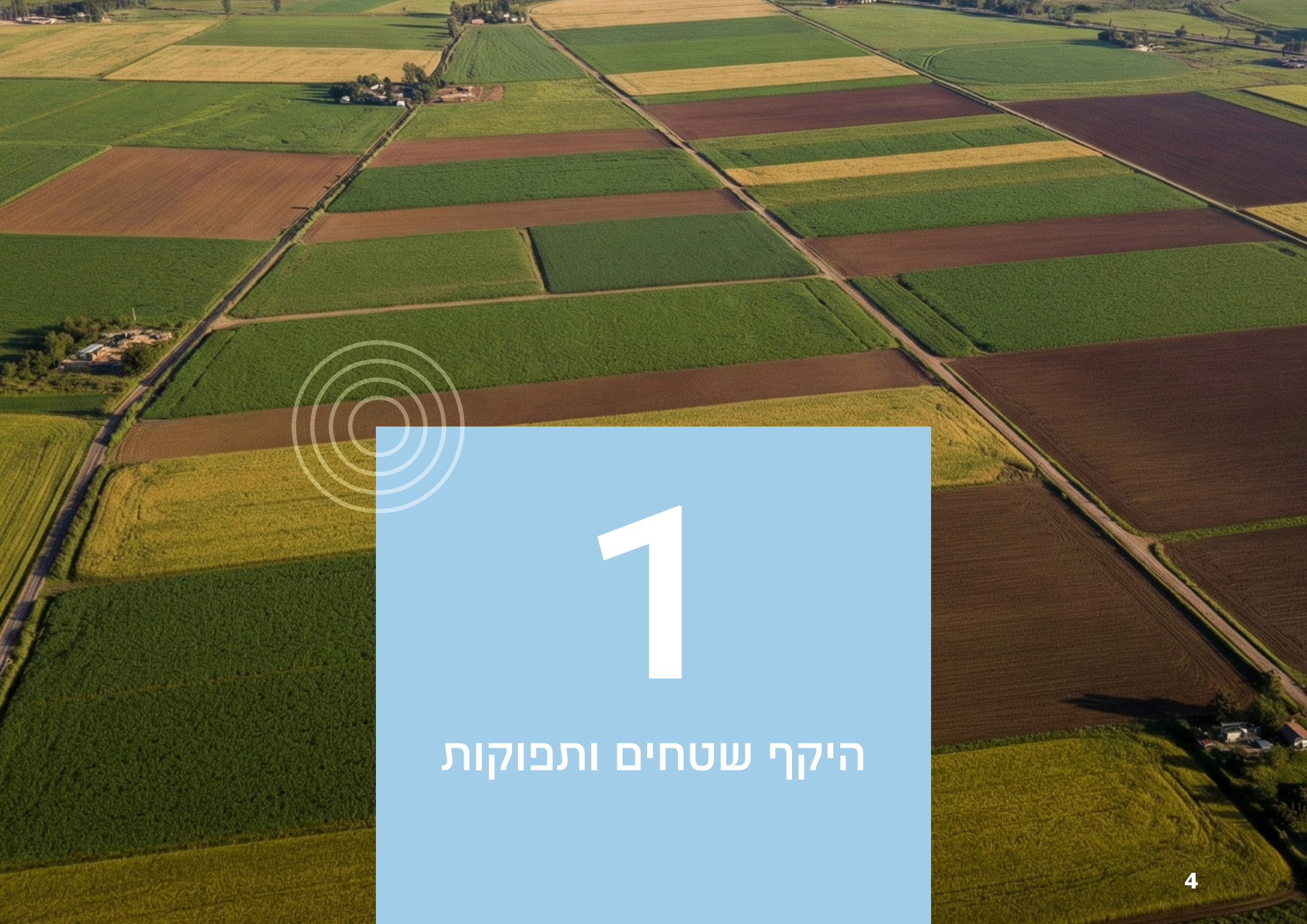

עיקרי הדו"ח – סקירת מגמות

- הדו"ח הנוכחי מתייחס לשנת 2024 ומעט לשנת 2025 ולפיכך הושפע מהמלחמה שהתרחשה בשנים אלו.
- באופן כללי ניכר שהחקלאות נפגעה מהמלחמה, ונרשמה ירידה במספר מדדים.
- תפוקה כלכלית – סה"כ התפוקה מענפי הצומח לשנת 2024 הייתה בשווי 21.4 מיליארד (עלייה קלה מאוד מהשנה הקודמת לה). בשונה משנים קודמות, בחלק מהענפים הייתה ירידה.
- שטחי חקלאות בישראל – 2623 אלף דונם (ירידה משנה קודמת).
- חקלאות באזורי ספר – ירידה בהיקפי שטחי הגידול, קשור בעיקר לירידה באזור עוטף עזה.
- ייצור חקלאי – כ-4385 אלף טון. ירידה משמעותית ביחס לשנים קודמות, הנתון הנמוך ביותר מאז 2019.
- יבוא פירות וירקות – עלייה קלה ביבוא ל-11.8% מסך הצריכה לנפש בפירות וירקות.
- יצוא – ירידה חדה ביצוא פירות הדר, לעומת עלייה ביצוא אבוקדו.
- אין שינוי משמעותי במקורות המים לחקלאות, כ-65% ממי החקלאות מקורם במים מושבים.

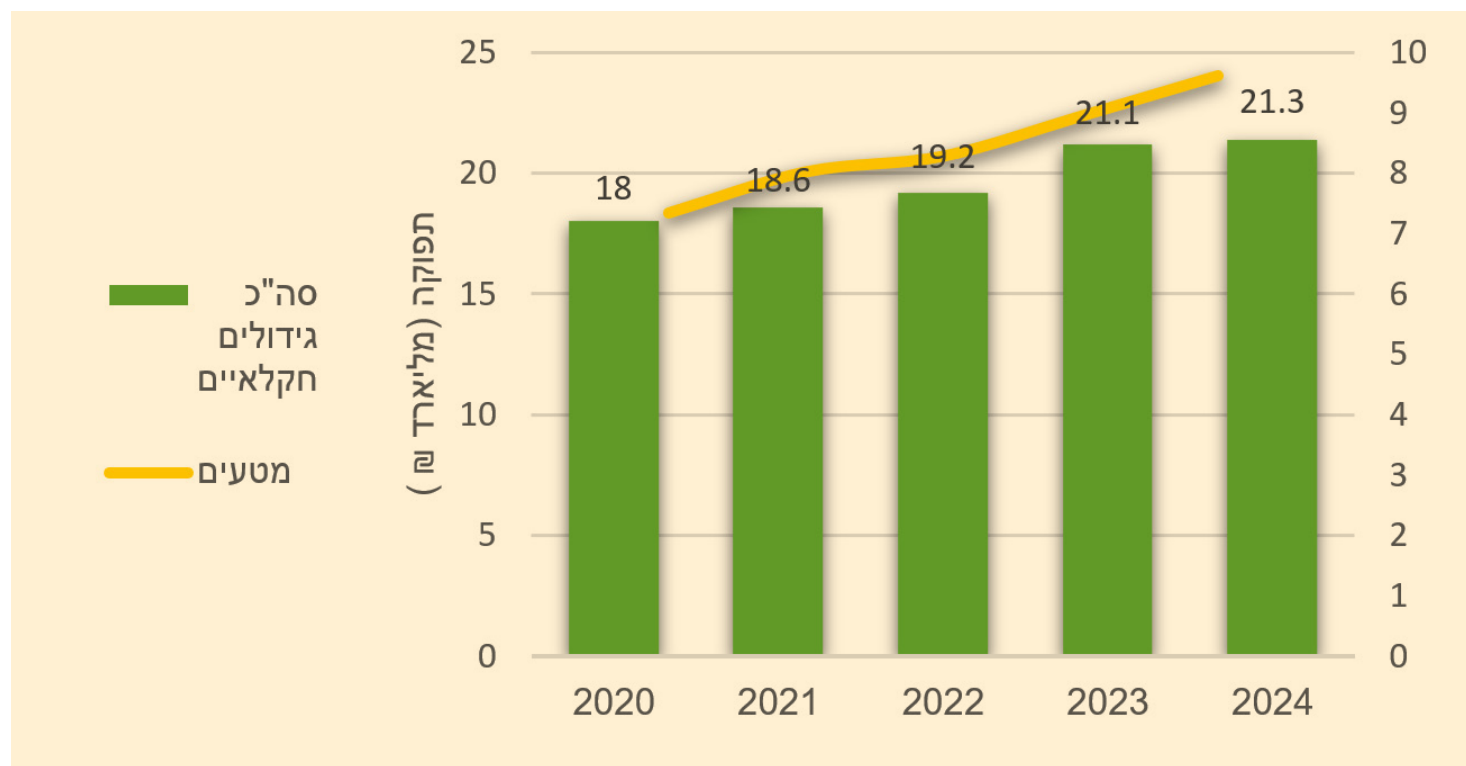
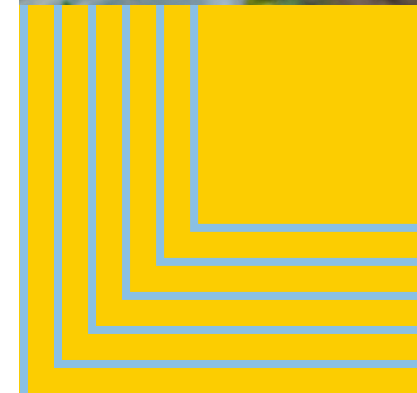
An aerial photograph of a patchwork of agricultural fields in various shades of green and brown, separated by roads and ditches. A semi-transparent blue rectangle is overlaid on the lower right portion of the image. Inside this rectangle, there is a large white number '1' and Hebrew text below it. To the left of the number, there are several concentric white circles.

1

היקף שטחים ותפוקות

החקלאות הישראלית – עוצמה כלכלית התפוקה במיליארד ₪ במגמת עלייה

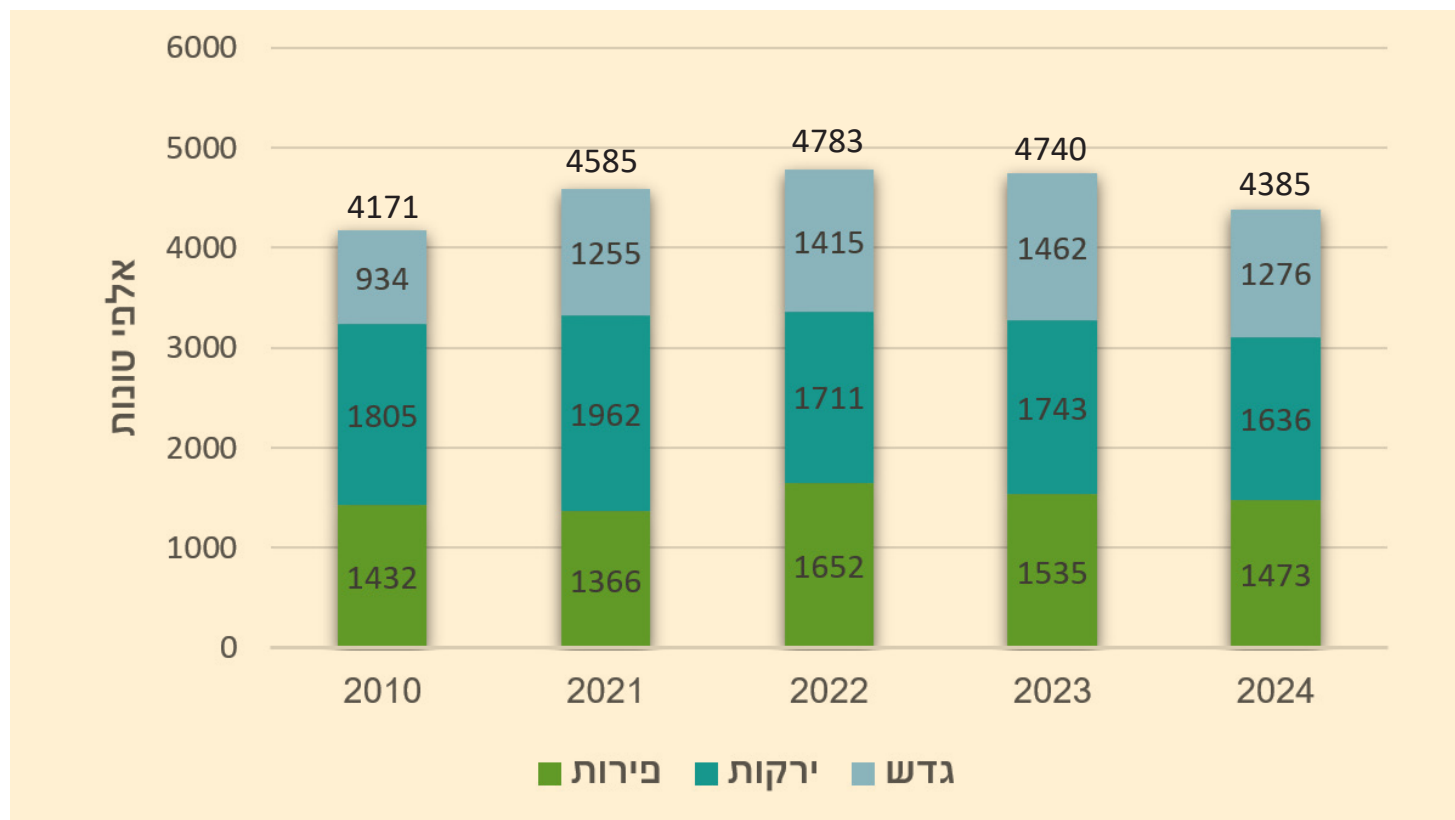
שנת שיא: 2024 – 21.4 מיליארד

למרות העלייה בשנה זו בתפוקה הכללית, בענפי ההדרים והגד"ש הייתה ירידה בתפוקה. בשנים האחרונות חווה ענף ההדרים קשיים שקשורים בעיקרם ליצוא. עקב המלחמה הקשיים החריפו כתוצאה מחרמות על תוצרת ישראלית במספר מקומות.

ענף המטעים באופן כללי הציג עלייה בתפוקה, רובה קשורה לענף האבוקדו שממשיך להתפתח ולהגדיל את היקפי היצוא שלו.

ענף הירקות מציג כבר שנה שנייה ברציפות עלייה בתפוקה, אך הרבה ממנה קשור דווקא לעלויות מחירים ולא לעלייה ביצור.

החקלאות הישראלית – כוח ייצור

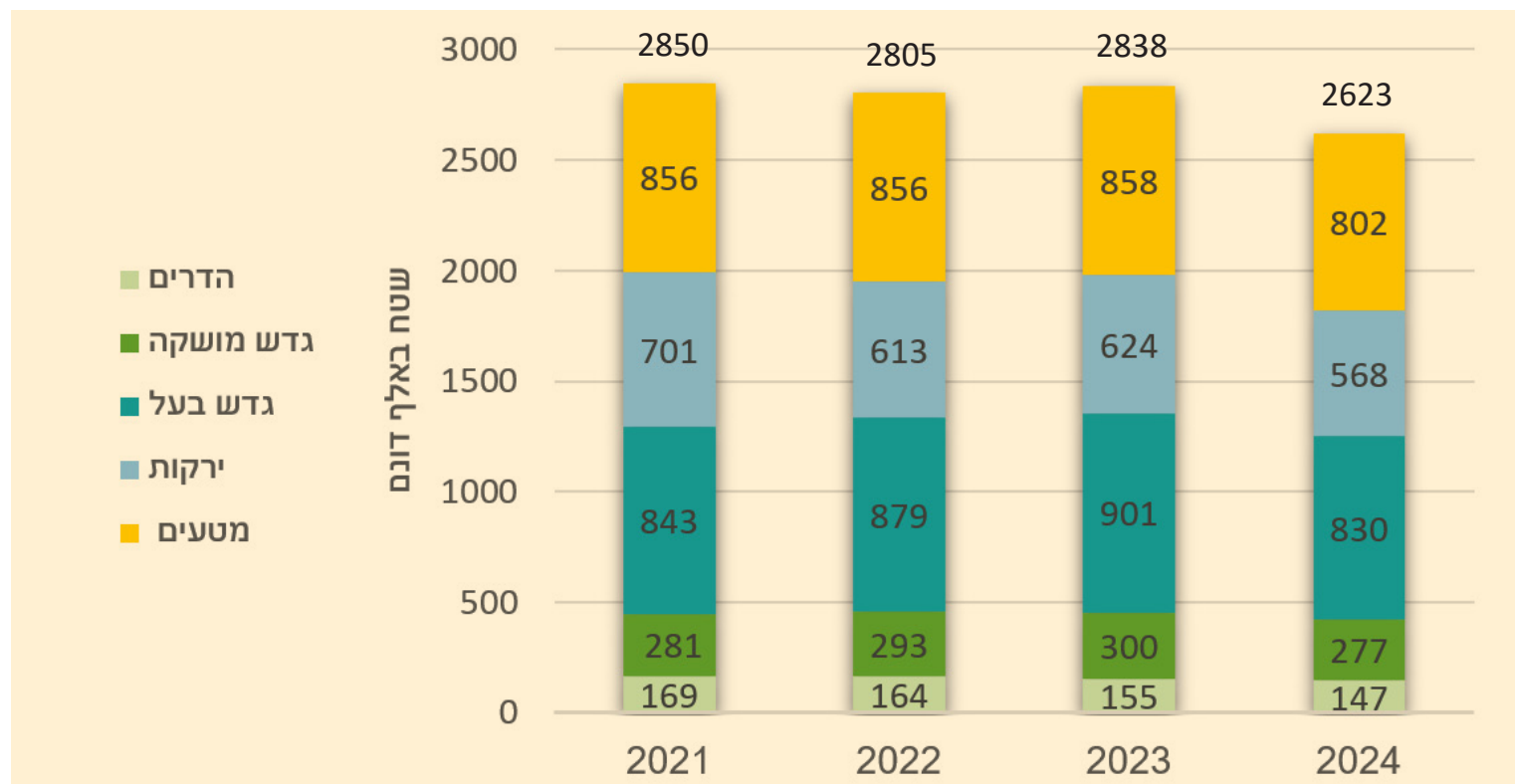
שנת שיא: 2014 – כ-5534 אלף טון.

שנת 2024 עם ייצור תוצרת חקלאית של כ-4385 אלף טון. ירידה בייצור נרשמה בכלל הענפים – גד"ש, ירקות ופירות. חלק מהירידה בייצור קשורה גם לקשיים עקב המלחמה, בצפון עיקר הקושי היה בקטיפים שגרר ירידה ביבול הכללי. מספר ענפים בהם נרשמה דווקא עלייה בהיקף הייצור הם – בננות, אבוקדו ותמרים. עלייה זו מתאימה לנטיעות שנעשו בענפים אלו בשנים האחרונות.

בזיתים לשמן, נרשמה ירידה בתפוקה, שבחלקה קשורה לחוסר יציבות בענף זיתי הבעל. ענף הזית לשמן עבר בשנים האחרונות מהפכה בצורת המטעים, כיום רבים מהם מעוצבים כמטעים צפופים המתאימים למסיק ע"י בוצרת. דבר זה מוזיל את עלות המסיק ונחשב כמשתלם יותר.

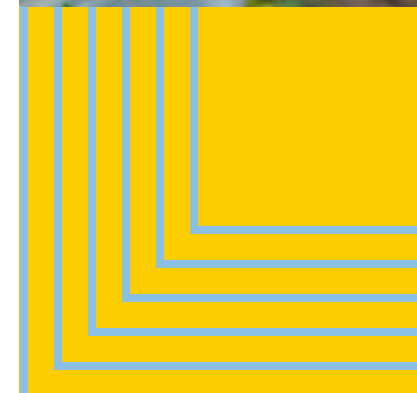
דונמים מעובדים – שטחי החקלאות ירידה בשטחי החקלאות

שנת שיא: 2003 – 3292 אלף דונם.

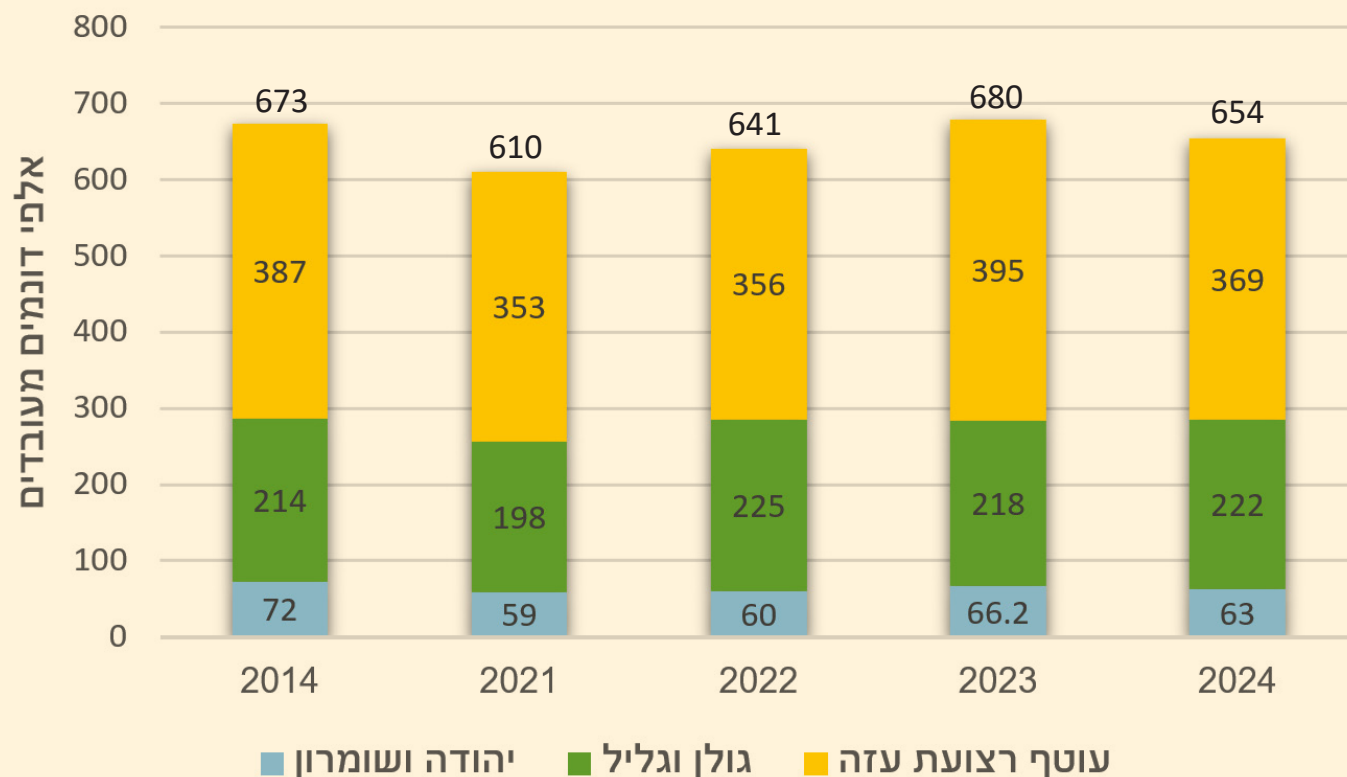
ירידה משמעותית בהיקף השטחים המדווחים ב-2024 ל-2623 אלף דונם. גם נתון זה מושפע בחלקו ע"י המלחמה שגרמה לפגיעה בענף החקלאות. חישוב השטחים מבוסס על הערכה בלבד (שטחים מדווחים) אבל מבטא מגמות.

חשוב לציין ששטחים רבים משמשים לגידול בעל כדוגמת חיטה למספוא בעונת החורף, אך יכולים לשמש לגידולים אחרים בשאר השנה. לכן, לצורך הגדלת היקפי הייצור אין צורך הכרחי בהקמת שטחים חקלאיים חדשים, אלא בייעול הגידול והרווחיות כך שיהיה שווה להגדיל את היקפי שטחי הירקות והפירות. ישנו תכנון להגדיל את היקף ייצור המים של השפד"ן, דבר שיוכל להביא לעלייה בהיקפי שטחי החקלאות.

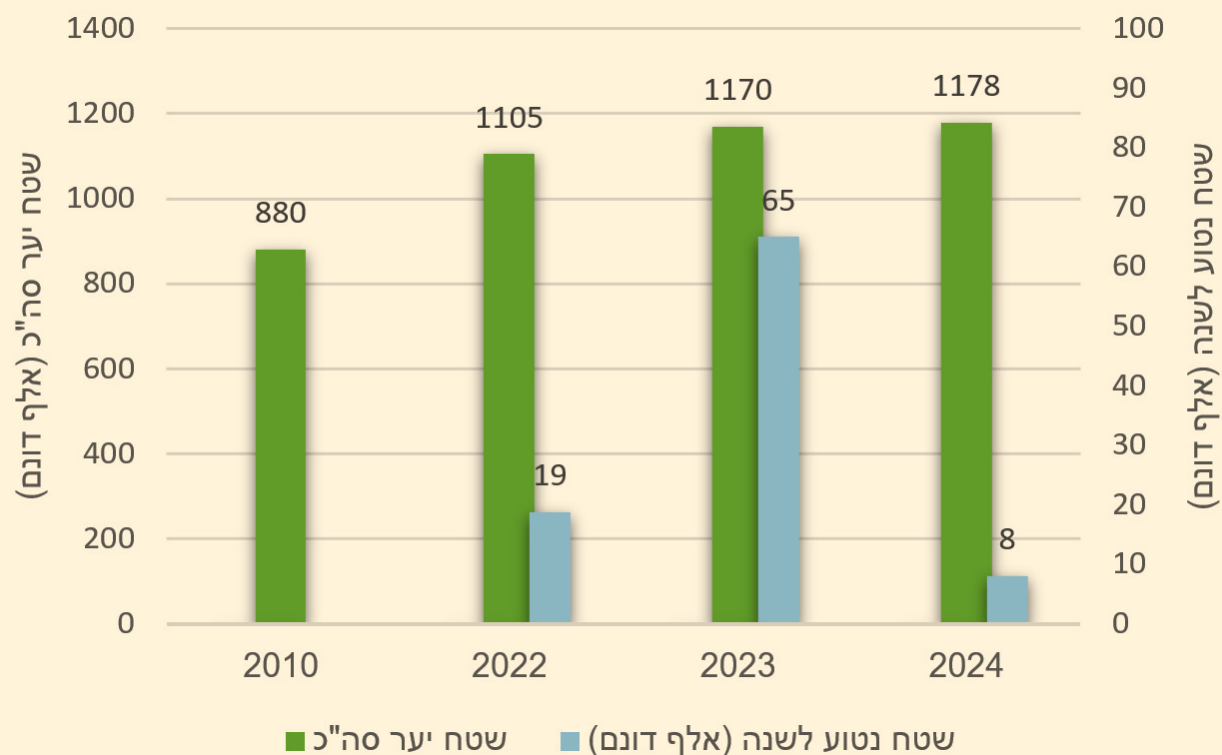
דונמים מעובדים – שטחי חקלאות באזורי ספר ירידה מתונה בהיקף השטחים

נרשמה ירידה בשטחי הגידול, שרובה מיוחסת לירידה בשטחי הגידול בעוטף עזה עקב המלחמה. ענפי המטעים בצפון נמצאים בתקופה מורכבת, שכן בזמן המלחמה היה קושי בתפעול רציף של השטחים. בנוסף, עקב הבצורת בצפון, ירדו מכסות המים וכפועל יוצא יובשו שטחי חקלאות רבים. שטחי הגידול באזורי הספר מהווים קו ראשון ומשמעותיים מאוד גם ביחס להפגנת נוכחות, וגם ביחס למניעת הגעת גורמים עוינים. ביהודה ושומרון התרחבו מאוד שטחי המרעה, עקב פרויקט החוות שמתפרס כיום על כ-800 אלף דונם, ששומר על אדמות מדינה, לצד הגנה על הסביבה, שזוכה למרעה מבוקר ולא הרסני.

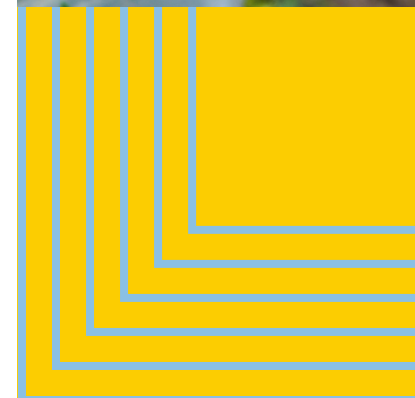

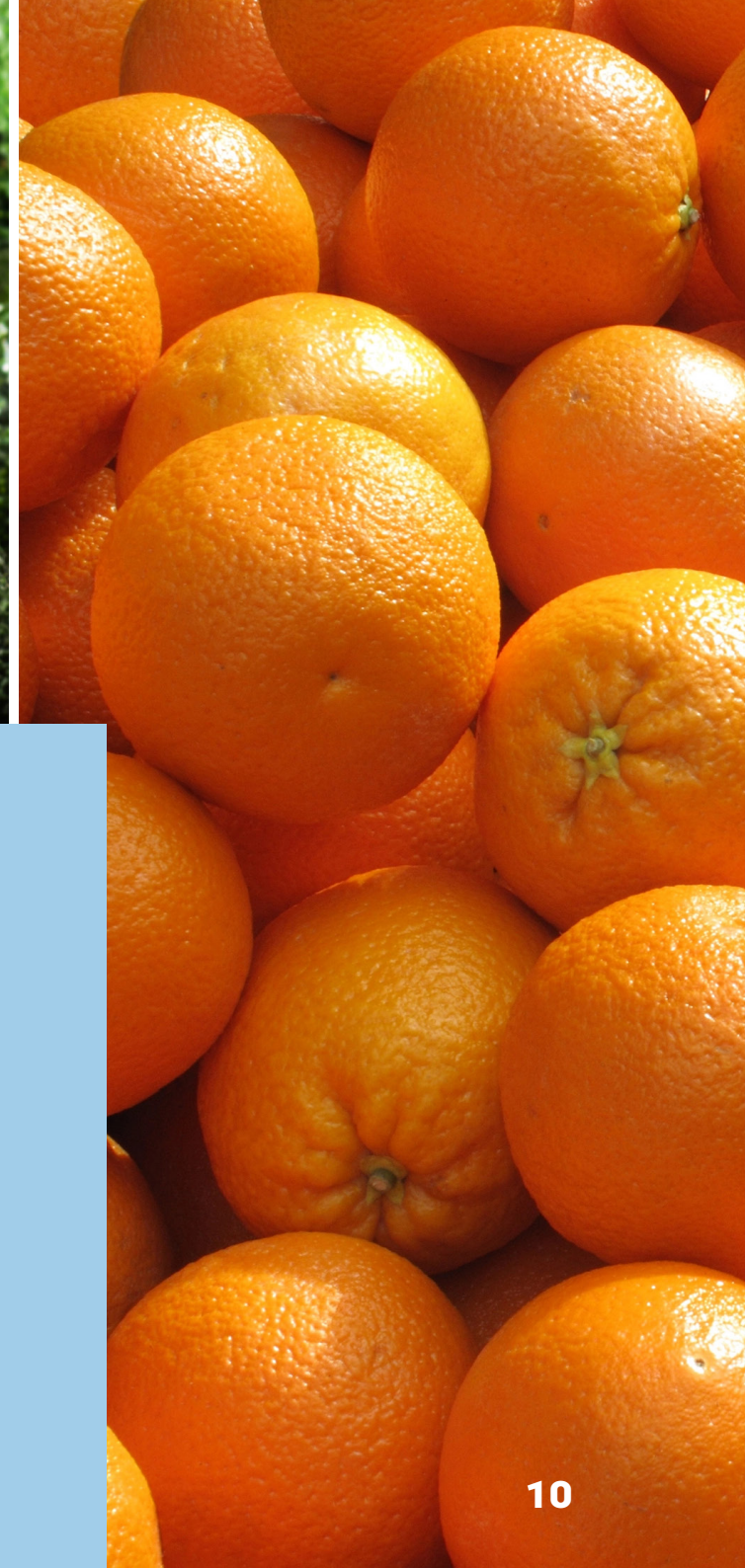
שטחי יער נטוע ומרעה

שטחי היער הנטוע בשנת 2024 היו 1178 אלפי דונם, ועלו מעט ביחס ל-2023. שטח זה כולל את יערות קק"ל אך לא לוקח בחשבון שטחי יער טבעי. גם בשנה זו נמשכה המגמה בה עיקר העצים שניטעים הינם רחבי עלים. יתרון משמעותי של חלקם כדוגמת אלון, שהינם עמידים יותר לשריפות, בשל צפיפות הגזע, עובי הקליפה ותכולת המים בעץ. במהלך המלחמה בצפון ניסה הצבא להדליק חורש טבעי בלבנון עקב היותו מסתור לאויב, אך ללא הצלחה, בין השאר בגלל תכונות אלו.

סה"כ תופסים שטחי המרעה כ-5.8% משטח המדינה, והיערות כ-4.7% (אחוז היער משתנה בדיווחים שונים, ותלוי בשאלה מה מחשיבים כשטח המדינה).

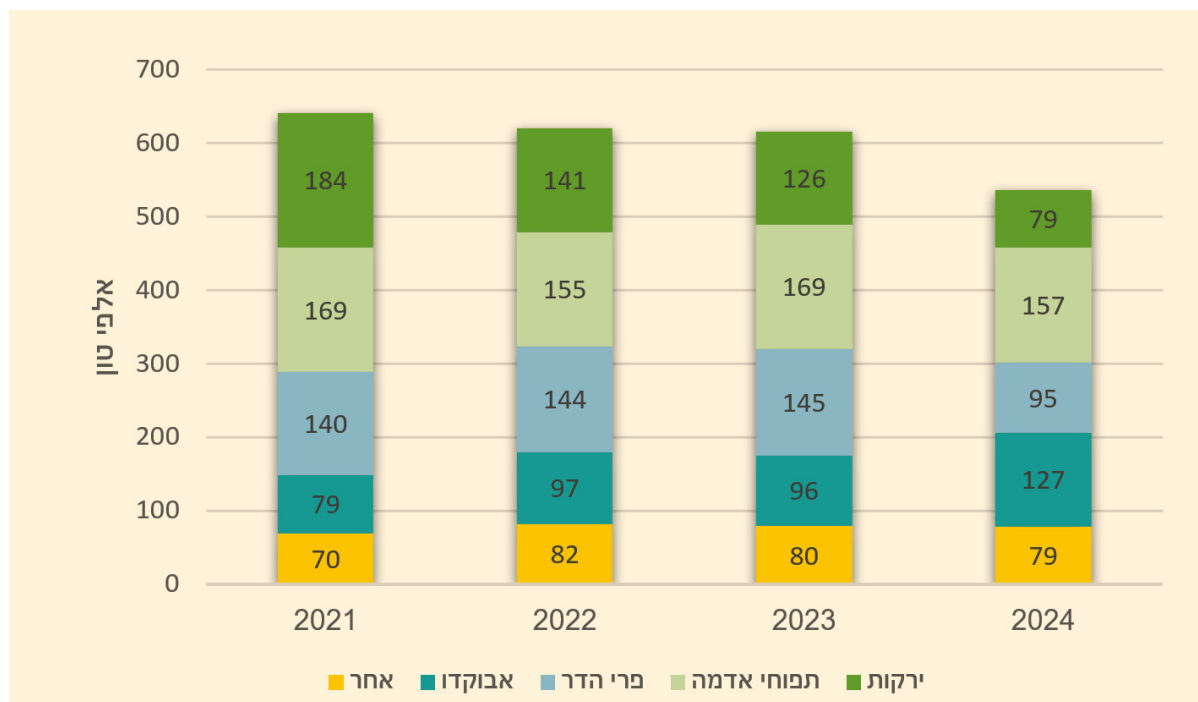

2

יבוא ויצוא

יצוא פירות, ירקות וגידולים נוספים

ירידה משמעותית ביצוא, מ-615 אלף טון בשנת 2023 ל-537 טון בשנת 2024. חלק מקשיי היצוא קשורים לחרמות עקב המלחמה, וחלקם לשינויים אחרים בשוק העולמי.

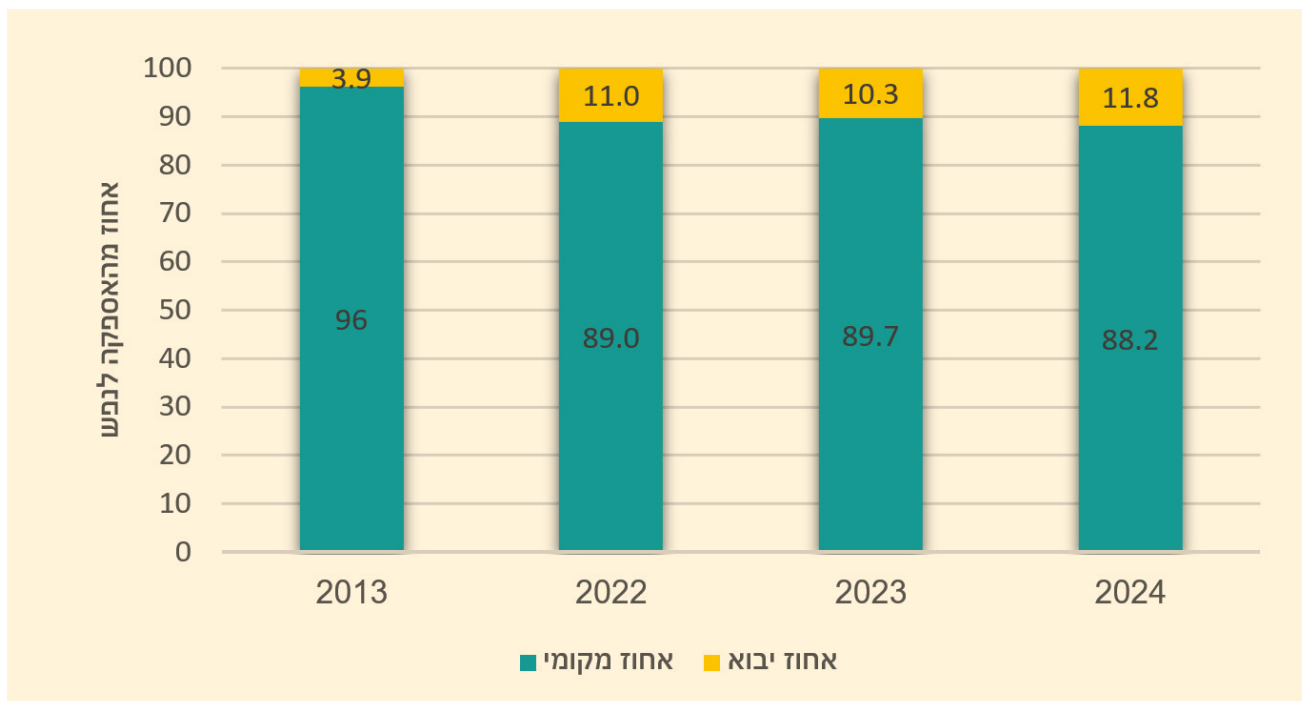
הפירות המובילים ביצוא – אבוקדו, תמרים ומנגו מהווים יחד – 95% מסך היצוא. בירקות, תפוחי האדמה, גזר ופלפל מהווים יחד כ-95% מסך היצוא. העובדה שמספר מינים קטן אחראי לרוב היצוא, מעמיד בסיכון את התפוקה מהיצוא, עקב תנודות אפשריות בשוקי העולם. חשוב לציין שפעמים רבות, ישראל מפתחת ידע מתקדם, אך לאחר שהוא מועבר למדינות עם כוח עבודה זול, כמו מצרים, ישראל מאבדת את שוקי היצוא עקב התחרות עם כוח עבודה זול. דוגמה לכך, הוא תות שדה שישראל פיתחה אותו וקידמה זנים ייחודיים, אולם מצרים לקחה את הידע הזה, והשתלטה על שוקי היצוא שישראל יצאה אליהם.

ענף ההדרים חווה קשיים גדולים בעיקר ביצוא, ולאחר מספר שנים של יציבות יחסית בהיקפי היצוא, בשנת 2024 הייתה צניחה מ-145 אלף טונות ל-95 אלף טונות בלבד. גם בירקות ישנה ירידה בהיקף יצוא תפוחי אדמה, עקב תחרות עם ארצות נוספות, בעיקר מצרים.

התחרות מול היבוא – חקלאות ישראלית מנצחת

במבט לעשור האחרון היבוא במגמת עלייה משמעותית – אך ב-4 שנים האחרונות חלה התייצבות יחסית.

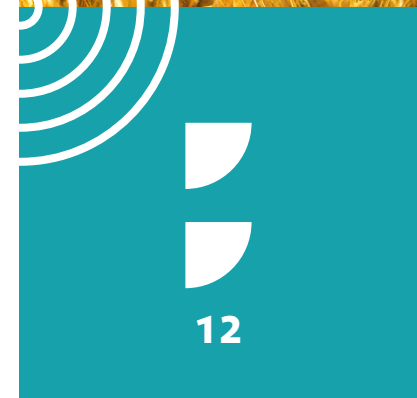
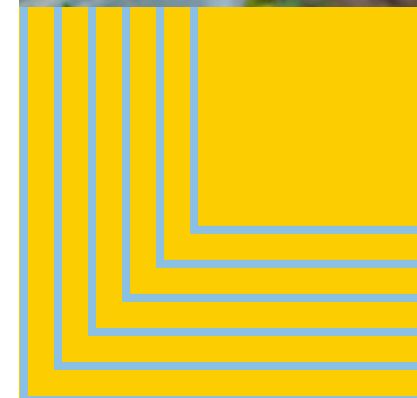

שנת שיא: שנת 2024, שנת שיא מבחינת יבוא – 11.8% מהתצרוכת האישית.

שנת 2024 הייתה שנת שיא באחוז היבוא מסך התצרוכת היומית. חלק מהיבוא היה קשור לקשוי יצור מקומיים עקב המלחמה. חלק מהטענות כלפי היבוא קשורות בכך שהדרישות כלפי החקלאי הישראלי שונות מארצות היבוא, מה שיוצר תחרות לא הוגנת ומביא לצרכן הישראלי סחורה פחות איכותית בדלת האחורית. לא רבים יודעים, אבל רבות מהעגבניות מגיעות כיום מירדן, ויש להזכיר שלפני כשנה נעצר היבוא עקב כולירה שנמצאה במי הירמוך שמשמשים להשקיה בירדן. דבר זה ממחיש סיכונים שעלולים להגיע מירקות ופירות שמקורם בארצות עם רמת פיקוח נמוכה יותר.

הירקות העיקריים שמיובאים – עגבניה, מלפפון, בצל, שום ולאחרונה גם תפוזי "א. הם מיובאים בעיקר מירדן, סין, טורקיה, הולנד, צרפת וגרמניה.

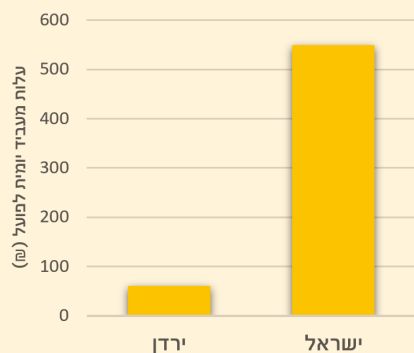
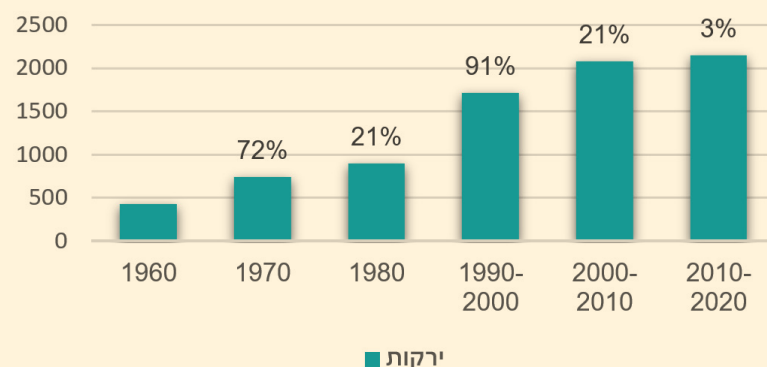
הפירות העיקריים שמיובאים – תפוח עץ, אגס, אננס ובשנים האחרונות גם ענבים בעיקר בחורף. הם מיובאים בעיקר מאיטליה, ארה"ב, ארגנטינה, יוון, טורקיה, דרום אפריקה, וקוסטה ריקה.

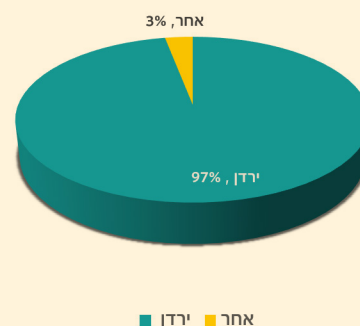
תחרות שווה?

ממוצע יצור ירקות (אלף טון)

יצור ירקות שנתי
(אלף טון (ממוצע
(לעשור)
ואחוז השינוי ביצור
ביחס לעשור
הקודם

יבוא מלפפון

בגרף העליון ניתן לראות את הבלימה בהיקף ייצור הירקות השנתי (אלף טון), כאשר בעשור של 2010-2020 חל גידול של 3% בלבד ביחס לעשור שלפניו. מגמה זו החלה בשנות ה-2000. אז מה התרחש בשנות ה-2000?

בשנות ה-2000 ניתנו מספר פסיקות משפטיות ותקנות, שהחמירו את תנאי העסקת עובדים זרים בחקלאות. דבר זה היה בין הגורמים שהקשו על החקלאים והעלו את מחירי הפירות והירקות, כאשר שכר העבודה מוערך ב-30%-40% מעלויות הגידול בממוצע.

להמחשת הפער, עלות עובד תאילנדי בישראל נעה סביב 550 ₪ ליום, אך עלות אותו עובד אם יעבוד בירדן, היא 60 ₪ ליום. גם בהשוואה למדינות אחרות מהן מתבצע יבוא קיימים פערי שכר גדולים.

חשוב לציין שגם הפער בין מדד מחירי ירקות ופירות ביחס למדד מחירי המזון החל להשתנות עם התייקרות של פירות וירקות החל משנות ה-2000. החל משנים אלו, חלה התייקרות במוצרי הפירות והירקות יותר משאר מוצרי המזון. ייתכן כי גם תופעה זו, קשורה לפסיקות אלו שהכבידו על עלויות הייצור.

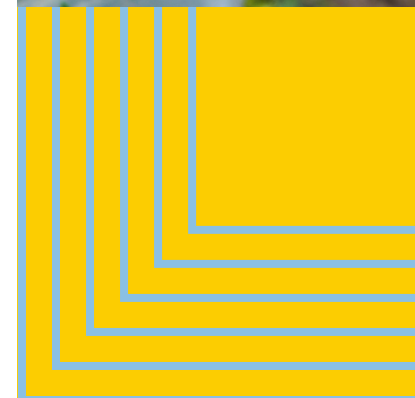
איומים ביולוגיים על החקלאות בארץ

אחד מהאיומים הגדולים ביותר במציאות העולמית כיום, הוא מעבר של מחלות צמחים בין מדינות. מחלות מסוימות שעלולות להחריב גידולים ולשנות את המציאות החקלאית. מסיבה זו אוסר האגף להגנת הצומח, על יבוא חומר צמחי לארץ ללא בקרה. כיום ישנם מספר מחלות ופגעים ביוטיים, שמאיימים על גידולים מרכזיים בארץ.

מחלת הגרייניג: מחלה זו נגרמת ע"י חיידק וגורמת נזקים עצומים לענף ההדרים בארה"ב. המחלה מועברת ע"י פסילת ההדר האסייתית, שמוצאת ממוהל העלה ומעבירה את המחלה. לאחרונה נמצאה הפסילה בארץ לראשונה. דבר זה מעלה את החשש מהגעה של המחלה, שעלולה להוביל נזק עצום לענף ההדרים. בפלורידה שם הגרייניג התפשט בהיקף נרחב, הנזק מגיע לעשרות אחוזים.

"עשב המכשפה": צמח טפיל שלאחרונה הגיע למצרים, ופוגע במגוון דגניים – חיטה, תירס, אורז ועוד. הצמח נחשב לאחד מעשרת הצמחים הטפילים המסוכנים בעולם. הצמח פוגע במערכות ההובלה של הצמח, ועלול לגרום לקריסה של שדות שלמים.

מחלת פירס: נגרמת ע"י חיידק הקסיללה, ופוגעת במגוון מינים ביניהם גפן ושקד. המחלה גרמה נזקים עצומים בחו"ל, ולפני מספר שנים הגיעה לארץ. למרות שהמחלה כבר קיימת במספר מוקדים, עדיין ישנם מאמצים גדולים למנוע התפשטות נרחבת. במסגרת זו, עצים שחשודים כנגועים במחלה מושמדים. המחלה מועברת ע"י ציקדה שמוצאת ממוהל העלה, ומעבירה את המחלה. זן אחר של המחלה יכול לפגוע בזיתים, וכבר גרם נזקים עצומים באיטליה, אולם ככל הידוע לא נמצא בארץ.

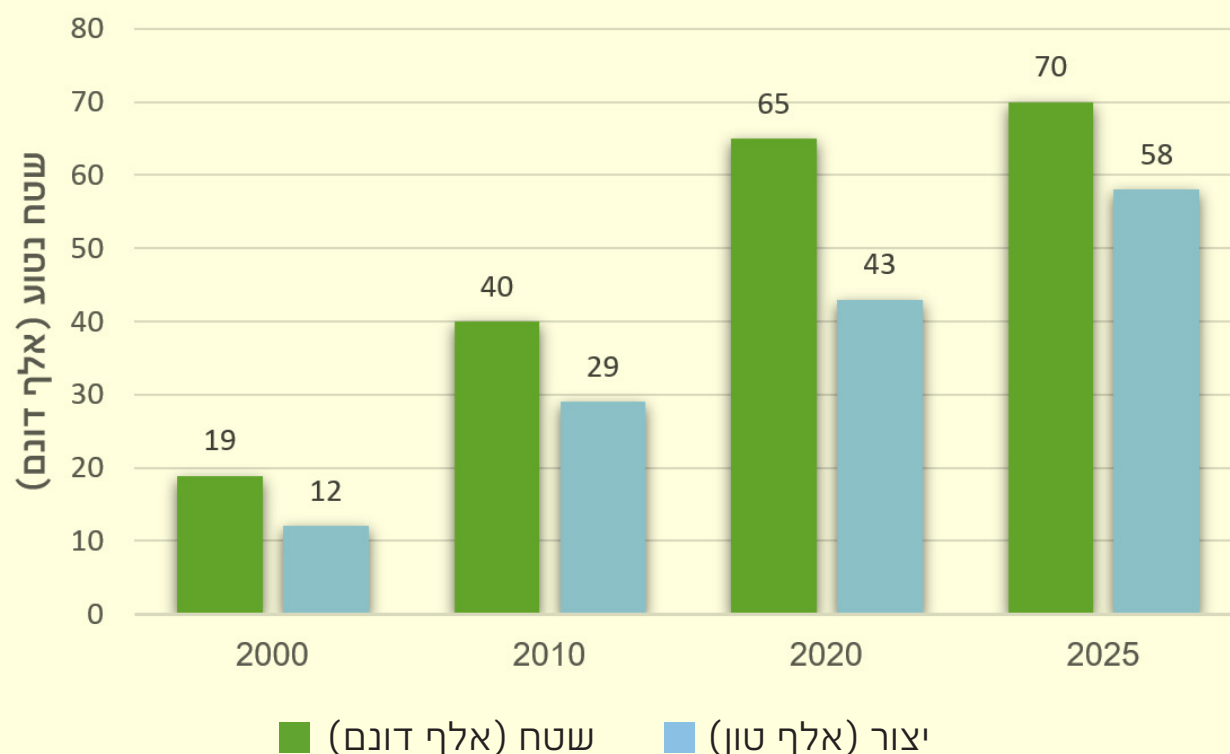

3

שינויים בגידולים ספציפיים

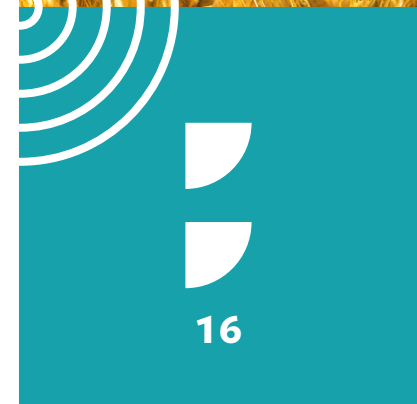
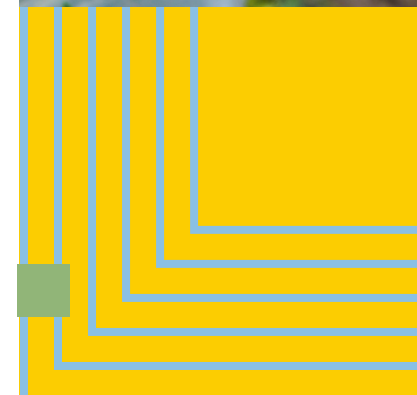

מוצר בהתקדמות – תמרים

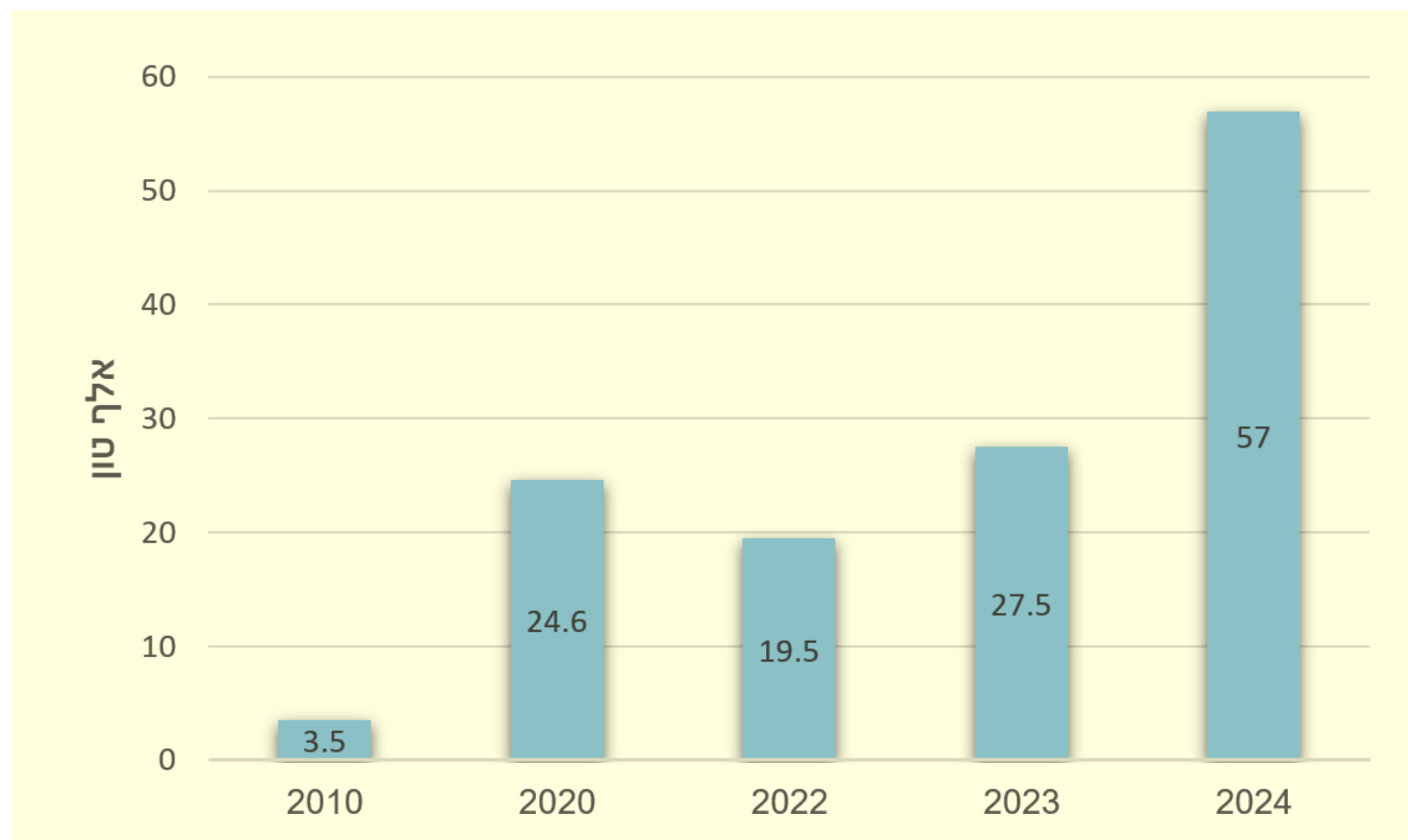
ענף התמרים הוא אחד הענפים המתפתחים בארץ, ומהווה כ-25% מכלל יצוא הפירות מהארץ. זינוק משמעותי בנטיעות התמרים החל סביב שנת 2015 עקב ירידה ביצוא פלפל בערבה. שטחי התמר העיקריים הינם בבקעה והערבה, שם מרבית המטעים מושקים במים מליחים. כ-80% מכלל היצור בארץ מיועד ליצוא. הזן המרכזי הוא המג'הול שנחשב זן איכותי בעולם. בעבר רוב המג'הול בעולם הגיע מישראל, אולם עם השנים נוספו מדינות שהתחרו על יצוא המג'הול וכיום ההערכה שישראל מספקת כ-25% מכלל היצוא העולמי של זן זה. צריכת המים של התמר עצומה, ועץ בודד יכול לצרוך 750-1000 ליטר ליום.

מסתבר שגם כאן יש מלחמה עם איראן, כאשר היא התחילה לאחרונה ליצא גם את הזן מג'הול הישראלי.

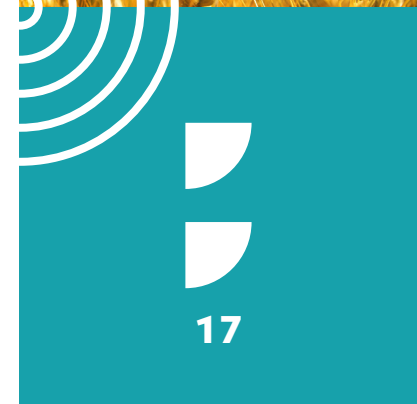
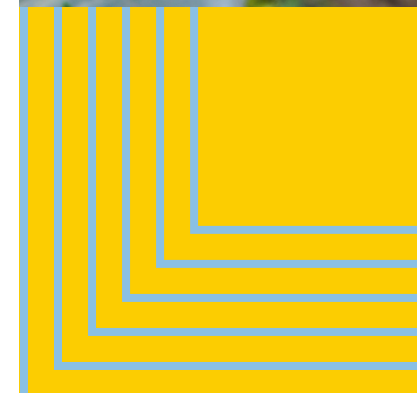

מוצר שמצריך תשומת לב – בצל

ענף הבצל חווה קשיים בשנים האחרונות, ובמקביל עלייה משמעותית ביבוא. הסיבות לקשיים נובעים בין השאר עקב מחלות קשות שפגעו בגידול בשנים האחרונות. עיקר היבוא מגיע מהולנד שהיא יצרנית בצל מרכזית בעולם. על פי מדריכי משרד החקלאות, קידום אסיף ממוכן שעדיין לא נכנס מספיק לענף, וכן שיפור זנים ויכולות אחסון יכולים לסייע לענף להשתפר ולהתמודד עם היבוא. יצוין שהרבה משטחי הבצל בדרום הארץ מושקים במי השפד"ן, ושטחי גידול בערבה מושקים במים מליחים. דבר זה ייחודי לחקלאות הישראלית שמנצלת אחוז גדול מאוד של מים שכלל לא ראויים לשתייה, באופן שגם מסייע לאיכות הסביבה וגם מכניס כסף למדינה.

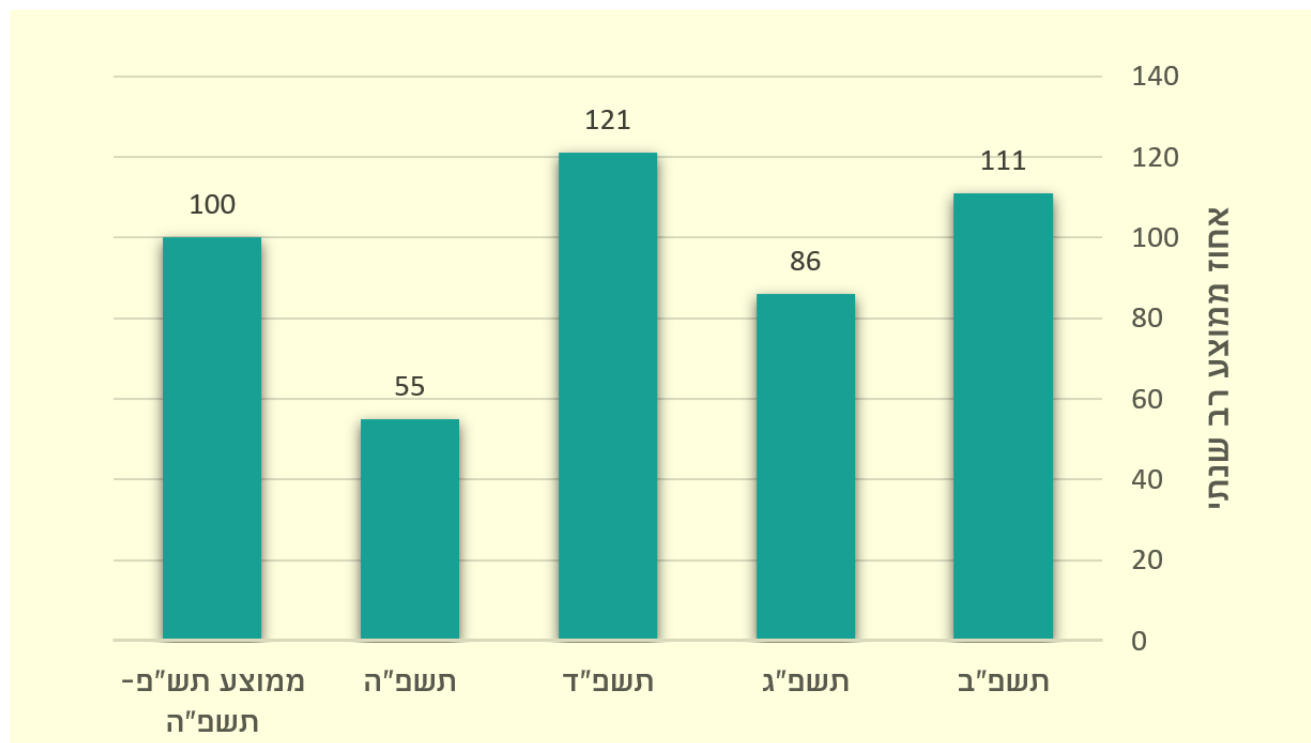
A large center pivot irrigation system is shown in a lush green field. The system consists of a long metal truss structure supported by multiple wheels, with numerous vertical risers and nozzles spraying water. A large yellow wheel is visible in the foreground on the right. The background shows a line of trees under a hazy sky.

4

צריכת מים,
משקעים ואקלים

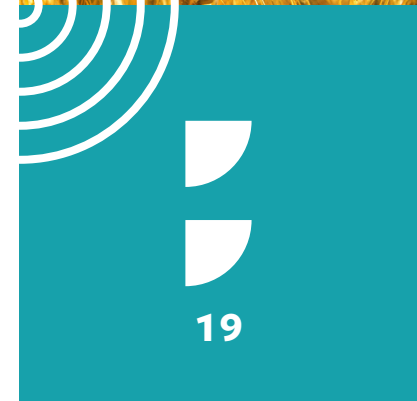
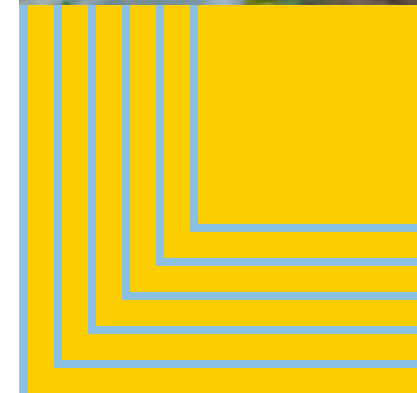
ברכה משמיים – כמות משקעים עונתית

שנת שיא – תשנ"ב 172% מהממוצע הרב שנתי

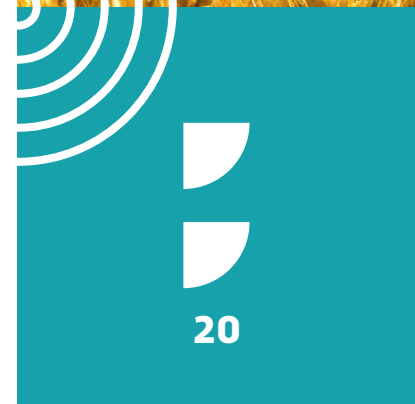
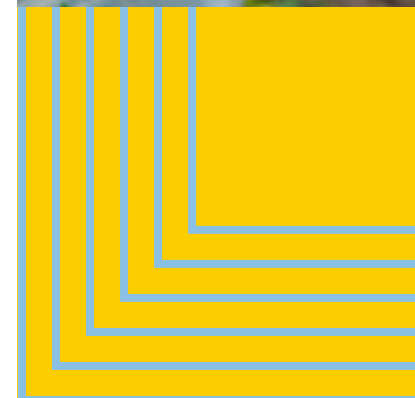
הנתונים נלקחו ממאגרי המידע של השירות המטאורולוגי. שנת תשנ"ב הייתה שנת בצורת קשה. הפעם האחרונה שהייתה בצורת כה חמורה הייתה בשנת תשנ"ח. מצד שני, למרות הרושם הכללי, ממוצע שש השנים תש"פ-תשנ"ה עומד על 100% מהממוצע הרב שנתי.

בשנה האחרונה התרחש אירוע שהיה רחוק מעיני הציבור, והמחיש עד כמה חשוב הגשם. מתקן התפלה מרכזי הושבת, מה שהוביל לעלייה בשאיבה מהכנרת. השבתת המתקן והבצורת, הביאו לירידה מואצת במפלס המים עד לירידה מתחת הקו האדום. בתוך שנתיים בלבד, ירד מפלס הכנרת כמעט מהשיא העליון, אל מתחת לקו האדום. גם בעידן ההתפלה, עדיין הצורך בגשם משמעותי, גם ביחס למאגרי חירום למקרה של תקלות או פגיעה במתקני התפלה, או למקרי חירום נוספים. הגשם גם מאפשר גידולי בעל רבים, שמספקים למדינה בין השאר מספוא וחיטה לקמח.

נתונים רבים מראים כי אחוז החקלאים באוכלוסייה יורד בחדות במשך השנים, וכיום הוא כעשירית האחוז. למרות שלעיתים מוצג הנתון הזה כמדד בעייתי של החקלאות, למעשה מדובר בהתקדמות ובתהליך שמאפשר את האכלת אוכלוסיית העולם הגדלה במהירות. התקדמות המיכון שהולכת ומתעצמת, ולאחרונה גם מלווה באוטומציה ורובוטיקה, מאפשרת למקסם את הוצאת היבולים משטחי החקלאות. נוסף על היכולת לייצר יותר ובפחות עלות, ישנם יתרונות נוספים למגמה שלא נלקחים בחשבון. אחד מהם הוא היכולת לבצע מחזור זרעים משמעותי. כאשר ישנם מגדלים רבים שלכל אחד שטחים קטנים, נאלץ המגדל לגדל אותם גידולים על אותו תא שטח. אולם, כאשר ישנם פחות מגדלים, אבל הם מגדלים על שטחים גדולים יותר, ניתן לבצע מחזור זרעים משמעותי. דבר זה משמעותי מאוד בחקלאות האינטנסיבית המתקיימת כיום, ומגדילה את הסיכון למחלות ופגיעה בבריאות הקרקע. אולם, כאשר לכל מגדל תא שטח גדול, ניתן לעשות תחלופה גדולה בין הגידולים, ולשמור על בריאות הקרקע.

הקשר של כלל האוכלוסייה לחקלאות ולחקלאים אמנם חשוב ביותר. קשר שמבטא את היות החקלאות בארץ ישראל ערך ציוני ותורני. אולם, מספר המגדלים הקטן דווקא משפר את מצב החקלאות ובריאות הקרקע. תהליך זה עתיד להתעצם עם הזמן וכשהמיכון והאוטומציה ישתפרו.

בשנים האחרונות אנו עדים לוויכוח נוקב על קיום חקלאות ועל יוקר המחיה. מבלי להיכנס לעומק הדיון, נדמה שבוויכוח נשכח לעיתים ערכה הרוחני של החקלאות וכן התועלות העקיפות שהיא נותנת. התרומה של החקלאות משמעותית מאוד וקשורה לשמירה על קרקעות המדינה, ניצול מי שפכים שהיו מזהמים את הסביבה, לחקלאות (פרויקט השפד"ן) וכן ביטחון מזון שקשור בעיקר למזון טרי שלא ניתן לאחסן לזמן ארוך. למרות שבתחילת המלחמה נטשו רבים מהפועלים הזרים, התגייסות של מתנדבים אפשרה לחקלאים להביא אספקה סבירה לשווקים.

מעבר לתועלות אלו, החיבור לחקלאות הינו ערך תורני, המתבטא במצוות רבות שנוגעות לגידול החקלאי, ובאות להשפיע על העם דרך החקלאות. החיבור לחקלאות מעניק לנו שורשים בארץ, תרתי משמע.

מצד שני, גידול חקלאי טוב, לא אמור להתנגש עם שגשוג, הוזלת מחירים, תחרות וחקלאות מתקדמת. להיפך, לאור חשיבותה של החקלאות חובה לקדם אותה ולא לתת לה לשקוע בתבנית מיושנת שאיננה רווחית. ברור גם, שלא כל גידול יהיה משתלם לגדל בארץ בהיקף גדול.

אנו תקווה שבשקלול שתי ההבנות האלה – חשיבות החקלאות, והצורך בשדרוג שלה והוזלת מחירים, תתפתח החקלאות ותתפוס את המקום הראוי לה, כפי שמשתקף בערכי היהדות והציונות.

הדו"ח הופק ע"י מחלקת המחקר של מכון התורה והארץ
אגרונום יהודה הלר
תודתנו לאנשי המקצוע שסייעו בהבאת הנתונים

